

KVALITATÍVNY PRÍSTUP PRI SLEDOVANÍ ZMIEN HODNÔT, POSTOJOV, NÁZOROV A VEDOMOSTÍ ADOLESCENTOV V OBLASTI PARTNERSKÝCH VZŤAHOV A SEXUALITY

Monika GREGUSSOVÁ, Daniela MORVAYOVÁ

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Trnavská cesta 112, 821 02

Bratislava, email: gregussova@vudpap.sk, morvayova@vudpap.sk

***Abstrakt:** Hodnoty, názory a postoje dospievajúcich v oblasti partnerských vzťahov a sexuality sú ťažšie prístupné psychologickému skúmaniu kvôli delikátnosti témy a získané odpovede sú často ovplyvnené sociálnou žiadúcnosťou, a preto nespoľahlivé. My sme na ich skúmanie vytvorili dotazník, ktorý pozostával z troch častí - nedokončených viet, hodnotenia výrokov a voľných otázok. Snažili sme sa zachytiť skutočné názory dospievajúcich, a preto sme použili projektívne metódy a kvalitatívnu analýzu odpovedí. Touto metódou súčasne sledujeme aj to, či nastala zmena po absolvovaní preventívneho programu.*

***Kľúčové slová:** kvalitatívna analýza, projektívna metóda, meranie postojov, preventívny program*

Pred vytvorením preventívneho programu Partnerské vzťahy a sexualita sme chceli bližšie poznať názory, postoje a vedomosti dospievajúcich v tejto problematike, ktoré by nám slúžili ako východisko pre tvorbu programu, pre definovanie cieľov programu (chceli sme vytvoriť program, ktorý by bol „šitý“ na mieru dospievajúcim v dnešnej dobe, t.j. prispôbený ich potrebám). Chceli sme vytvoriť takú metodiku, ktorá by zachytila aj jemné zmeny v postojoch žiakov po realizácii programu v konkrétnej skupine.

PRI TVORBE METODIKY SME NARAZILI NA NASLEDOVNÉ PROBLÉMY PRI SKÚMANÍ NÁZOROV A POSTOJOV DOSPIEVAJÚCICH O PARTNERSTVE A SEXUALITE:

- Ide o veľmi citlivú a intímnu tému, o ktorej majú niektorí respondenti problém a zábrany voľne rozprávať.

- Táto téma je úzko spätá s konceptmi morálky a spoločenským diskurzom o žiaducom partnerskom a sexuálnom správaní dospelých. Preto musíme rátať so sociálne žiaducimi odpoveďami.
- Postoje a presvedčenia ako aj predsudky o partnerských vzťahoch a sexualite sú často nereflektované a nevedomené. Sú na podvedomej úrovni, a preto ich dospelí často nevedia verbálne vyjadriť. Často sa ukážu až v konkrétnych situáciách v partnerských vzťahoch, s ktorými majú dospelí zatiaľ obmedzené skúsenosti.
- Efekt programu nemôžeme jednoznačne indikovať. Na jednej strane, ak aj nameriame posun vo vedomostiach a postoch, nie je to záruka, že dospelí budú získané poznatky implementovať vo svojich budúcich partnerských vzťahoch. Na druhej strane, môže sa stať, že pomocou použitej metodiky nameriame výrazný posun, ale efekt programu sa prejaví až v dospelosti (dlhodobý efekt).

SPÔSOB SKÚMANIA NÁZOROV A POSTOJOV DOSPIEVAJÚCICH O PARTNERSKÝCH VZŤAHOCH A SEXUALITE AKO AJ EFEKTU NÁŠHO PROGRAMU

Spomínané problematické aspekty sme sa snažili redukovať vytvorením metodiky, ktorá kombinuje projektívne a dotazníkové metódy. Náš dotazník sa skladá z troch častí:

- **Nedokončené vety:** V prvej časti mali respondenti doplniť desať viet. Prvé štyri vety mapovali predstavu dospelých o ženskej a mužskej role („*Chlapec by mal byť...*“ „*Dievča by malo byť...*“ „*Byť chlapcom znamená...*“ „*Byť dievčaťom znamená...*“). Ďalšie štyri vety boli zamerané na partnerský vzťah a ich očakávania od budúceho partnera („*Chodenie s chlapcom/ dievčaťom...*“ „*Myslím si, že láska...*“ „*Chcel(a) by som chodiť s chlapcom/ dievčaťom, ktorý(é)...*“ „*V dobrom vzťahu je dôležité...*“). Poslednými dvoma vetami sme zisťovali ich postoje k sexualite („*Myslím si, že sex...*“ „*Myslím si, že masturbácia...*“).
- **Mýty a pravdy:** V tejto časti sme zisťovali vedomosti a predstavy dospelých o partnerských vzťahoch, antikoncepcii, sexualite a sexuálnom zneužívaní. Formulovali sme tridsať výrokov, z ktorých boli niektoré pravdivé („*Aj keď niekoho ľúbim, nemusím mu všetko povedať.*“ „*Masturbácia je neškodná.*“ „*K počatiu môže dôjsť aj vtedy, ak penis nevníkne do vagíny.*“) a niektoré mýty („*Keď ma niekto ľúbi, vždy vie, na čo myslím a po čom túžim aj bez toho, aby som jej/ mu to hovoril(a).*“

„*Ked' sa môj chalan (dievča) chce milovať, tak sa treba prispôbiť, lebo inak si nájde niekoho iného.*“ „*Ked' si chlapec pri sexe dá pozor, nemusí použiť kondóm.*“ „*Ak sa dievča vyzývavo oblieka a znásilnia ho, môže si za to sama.*“). Respondentov sme nedali priamo posudzovať pravdivosť výrokov, ale mali sa vyjadriť, či s nimi súhlasia, alebo nesúhlasia. Dali sme im priestor vyjadriť aj iný názor v kolónke „iné“.

- **Voľné otázky:** Dotazník sme zakončili troma otázkami (*Aké druhy antikoncepcie poznáš a kde sa dajú zohnať?*) „*Kde alebo od koho získavaš informácie o partnerských a sexuálnych vzťahoch?*“ „*Čo by si sa chcel(a) dozvedieť o partnerských a sexuálnych vzťahoch?*“), na ktoré mali žiaci voľne odpovedať.

SPÔSOB VYHODNOCOVANIA ÚDAJOV

Dotazník sme podali respondentom z dvoch skupín; experimentálnej a kontrolnej pred a po realizácii programu. Získané údaje sme vyhodnocovali kvalitatívne a kvantitatívne, a to v súlade s cieľmi výskumu, t.j.:

- **Porovnanie experimentálnej a kontrolnej skupiny pred programom a po programe.** Skupiny sme porovnávali v úrovni ich vedomostí a zároveň sme zisťovali ich obraz o mužskej a ženskej role. Po realizovaní programu sme porovnávali posun v jednotlivých skupinách vo vedomostiach a postojoch, pričom sme očakávali, že v experimentálnej skupine bude posun väčší.
- **Porovnávanie výsledkov jednotlivcov pred a po programe.** Počítali sme s tým, že efekt programu môže byť u každého žiaka odlišný. Preto sme sledovali rozdiely v odpovediach u jednotlivca.

SPÔSOB ANALÝZY ÚDAJOV

Získané dáta sme analyzovali kvalitatívne a kvantitatívne. Vo všetkých častiach dotazníka sme kvantitatívne vyhodnocovali počty odpovedí, resp. odpovedí v jednotlivých kategóriách. V druhej časti dotazníka sme skórovali správne odpovede (t.j. súhlas s pravdivým výrokom a nesúhlas s mýtom) a štatisticky sme porovnávali výsledky experimentálnej a kontrolnej skupiny pred a po programe (U-test, Wilcoxonov neparametrický párový test). Zameriavali sme sa však predovšetkým na kvalitatívnu analýzu.

- **Nedokončené vety** – odpovede respondentov sme zatriedovali do vytvorených kategórií podľa obsahu viet. Porovnávali sme odpovede chlapcov a dievčat v experimentálnej a kontrolných skupinách. Napr. pri položke *Chlapec by mal byť...* sme vyseletovali nasledovné kategórie – sociálne zručnosti v partnerskom vzťahu (*romantický, verný, galantný*), sociálne zručnosti vo vzťahu k ľuďom (*priateľský, komunikatívny, milý*), zábavnosť (*vtipný, zábavný, so zmyslom pre humor*), vzhľad a sila (*pekný, svalnatý, silný*), inteligencia a zručnosť (*inteligentný, talentovaný, zručný, schopný*), úprimnosť a otvorenosť, iné. Podľa frekvencie odpovedí sme kategórie usporiadali od najčastejších po najzriedkavejšie. Práve v tom sa ukázali rozdiely medzi dievčatami a chlapcami v ich predstavách o mužskej role. Pri položkách, ako je napríklad „*Myslím si, že láska...*“, sme odpovede kategorizovali podľa afektívneho náboja do štyroch kategórií – pozitívny vzťah („...*je skvelá vec.*“), negatívny vzťah („...*môže aj dosť bolieť.*“), ambivalentný vzťah („...*je krásny cit, keď je opätovaná, ale aj zabijak, keď nie je opätovaná.*“) a frázy („...*hory prenáša.*“).
- **Mýty a pravdy** – posudzovali sme počet správnych odpovedí v jednotlivých položkách, okrem toho sme kvalitatívne analyzovali ich názory v kolónke „iné“. Ich odpovede a dosiahnuté skóre sme porovnávali a dávali do súvisu s analyzovanými nedokončenými vetami.
- **Volné otázky** – zisťovali sme počet a kvalitu odpovedí a hľadali súvislosti s predošlými časťami dotazníka. Zistili sme napr., že respondenti, ktorí dosiahli vysoké skóre v posudzovaní mýtov o antikoncepcii, uvádzali oveľa častejšie ako jeden zo zdrojov informácií o partnerských vzťahoch a sexualite svojich rodičov.

NEVÝHODY POUŽITEJ METODIKY A KVALITATÍVNEJ ANALÝZY

Môže sa zdať, že kvalitatívna analýza je efektívna, lebo sa získa väčšie množstvo údajov a poskytuje hlbší vzhľad do problematiky. Uvedomujeme si však, že má aj určité problematické aspekty, a preto nemusí byť vhodná pre riešenie každého výskumného problému. Na základe našich skúseností uvádzame viaceré nevýhody použitia kvalitatívnej analýzy pri skúmaní problematiky partnerských vzťahov a sexuality.

- **Subjektivita výskumníka** – subjektívne skreslenie je jedným z problémov, ktoré sú najčastejšie vytykané použitiu kvalitatívnych metód v psychológii. Subjektivita vstupuje do výskumného procesu už pri vyhodnocovaní – v našom prípade sme

odpovede respondentov zatriedovali do kategórií, ktoré sme si vytvorili. Závisí vždy od výskumníka, nakoľko široké (všeobecnejšie, špecifickejšie) kategórie si vytvorí a aké si zvolí kritériá zatriedovania odpovedí. Kvalitatívna analýza spočíva hlavne na hľadaní súvislostí, ktoré nie sú také jednoznačné ako štatistické údaje. Aj napriek snahe o maximálnu objektivitu sa musí výskumník opierať viac o svoju intuíciu. Preto je tu väčšie riziko subjektívnej interpretácie výsledkov, ktorá môže byť tým pádom skreslená.

- **Veľa vstupujúcich premenných** – táto nevýhoda úzko súvisí s problematikou, ktorú skúmame. Pri zisťovaní postojov a názorov dospelých o partnerských vzťahoch a sexualite musíme rátať s tým, že môžu nastať rýchle a veľké zmeny, čo súvisí s týmto vývinovým obdobím. Odpovede dospelých závisia od ich aktuálnych skúseností, ktoré sa môžu rýchlo zmeniť (napr. zažitím prvej lásky alebo prvých sexuálnych zážitkov). Ich názory sú ešte nestabilné a ovplyvnené tým, čo aktuálne prežívajú (napr. sklamanie v láske). Rozdiel medzi odpoveďami pred a po programe môže byť spôsobený týmito vstupujúcimi premennými, čo nie je v našich silách zachytiť.
- **Výber problematiky** – problematika partnerských vzťahov a sexuality je natoľko delikátna, že tu musíme rátať aj s chýbajúcimi odpoveďami, ktoré musíme tiež zahrnúť do interpretácie. Napríklad nedokončená veta „Myslím si, že masturbácia...“ sa dotýka tabuizovanej témy, čomu zodpovedajú aj odpovede, respektíve chýbanie odpovedí respondentov. Vyše polovica respondentov vetu nedokončila, preto postoj k masturbácii nemôžeme interpretovať len podľa získaných odpovedí, ale musíme sa zamýšľať aj nad tým, prečo ostatní neodpovedali. Naznačuje to, že majú v tejto oblasti veľké zábrany, je pre nich tabu vyjadrovať sa k tejto téme.
- **Neopakovateľnosť výskumu** – skúmaný efekt programu je do veľkej miery závislý od osoby výskumníka – vedúceho skupiny, od charakteristík skupiny a od osobnosti respondentov. Preto sa nedá zaručiť, že aj pri presnom zopakovaní programu a použití rovnakých aktivít dospejeme k rovnakým výsledkom.
- **Nezaručiteľnosť efektu** – vzhľadom na zvolenú výskumnú problematiku nemôžeme efekt presne, jednoznačne a dlhodobo potvrdiť. Môžeme zmerať iba zmenu názorov, postojov a vedomostí a na základe týchto výsledkov predpokladať určitý vplyv na správanie respondentov.

- **Sporná validita a reliabilita** - metodiku, ktorú používame, sme si vytvorili iba pre naše vlastné výskumné účely a použili sme ju na malej, nereprezentatívnej vzorke. Výsledky teda nie sú zovšeobecniteľné pre celú populáciu.

VÝHODY POUŽITEJ METODIKY A KVALITATÍVNEJ ANALÝZY

Vzhľadom na zvolenú tému je vhodnejšie použiť projektívne metódy a kvalitatívne spracovanie získaných údajov. Použitá metodika a kvalitatívna analýza má nasledujúce výhody:

- **Väčšie množstvo informácií**
 - Priestor na vyjadrenie - dospievajúci majú v každej časti dotazníka priestor na vyjadrenie vlastných názorov. V bežných dotazníkoch s nútenou voľbou odpovede je respondent obmedzený úzkym výberom odpovedí a ich formuláciou. Stáva sa, že si nevie vybrať odpoveď, ktorá by ho vystihovala, a prikloní sa k najmenej nevhodnej, čím dochádza k skresleniu informácií.
 - Projektívne metódy – poskytujú možnosť spontánneho prejavovania sa osobnosti respondentov a zároveň umožňujú prístup k podvedomým obsahom.
 - Kvalitatívne spracovanie – umožňuje zachovať väčšie množstvo údajov, ktoré sa pri kvantitatívnej analýze strácajú.
- **Čísla verzus slová** – táto téma zahŕňa rôzne názory a postoje, ktoré sú natoľko zložité a nejednoznačné, že sa nedajú vyjadriť len pomocou čísel. Samotné čísla nie sú v tejto problematike až také dôležité, nepribližujú a neobjasňujú samotnú podstatu. Použitie kvantitatívnych metód vedie k prílišnému zovšeobecňovaniu a zjednodušovaniu, dochádza k strate príčinných súvislostí. Aby sme mohli použiť štatistické vyhodnotenie údajov, musíme ich natoľko zjednodušiť a zatriediť do úzko vymedzeného počtu kategórií, že sa stratí široké spektrum variability názorov a postojov adolescentov.
- **Hĺbka vhľadu do problematiky a objasnenie súvislostí** - náš výskum bol do veľkej miery exploračný, objavný, nezostal len na úrovni potvrdzovania stanovených hypotéz. Boli sme otvorení poznávaniu sveta tínedžerov, ich vyjadrovania, slovníka, predstáv o vzťahoch a svete. Problematika je takto lepšie popisateľná, získavame plastickejší obraz o nej. Na základe získaných údajov sa dokážeme lepšie priblížiť konkrétnej skupine, čo využívame v preventívnom programe. Nie sme obmedzení

spôsobom spracovania získaných dát, môžeme ich variabilnejšie využiť, môžeme tvorivo vynachádzať najvhodnejšie spôsoby vyhodnocovania informácií, a tak dospievať k novým poznatkom.

- **Presnejšie sledovanie zmien** – pomocou kvalitatívnej analýzy dokážeme lepšie a jemnejšie zachytiť priebeh zmien v skupine. Môžeme sledovať, ako sa menia názory a postoje po obsahovej stránke – respondent v roku 2004 doplnil vetu nasledovne: „*Dievča by malo byť... štíhle, prsaté, dlhovlasé, nie hlúpe, milé. V roku 2005 ...sympatické, pre mňa príťažlivé, musí ma navonok zaujať, rozumné, dobrá kamarátka.* Z pohľadu kvantitatívnej analýzy uvádza respondent v oboch rokoch 5 vlastností, pričom 3 popisujú vzhľad, 1 inteligenciu a 1 sociálne zručnosti. Ak by sme to posudzovali iba kvantitatívne, tak žiadna zmena nenastala. Z kvalitatívneho hľadiska je zmena zjavná.
- **Oslabenie obranných mechanizmov** – chceli sme zistiť aj také názory a postoje, ktoré sa viažu napr. k rodovým stereotypom, mýtom a predsudkom. Väčšina ľudí nevyjadri priamo svoje predsudky, lebo je to sociálne nežiaduce. Preto sme zvolili nepriamu formu skúmania a zisťovania. Rodové stereotypy a predsudky sa prejavili napr. v nedokončených vetách („*Dievča by malo byť dobrou gazdinou za platničkou s vareškou v ruke*“, „*Dievča by malo byť menej inteligentné než chlapec.*“). Rozšírenosť mýtov sme zisťovali nepriamo podľa toho, či respondent iba súhlasil s tvrdením, pričom sme ho neupozornili na to, že niektoré výroky sú nepravdivé („*Čím má muž väčší penis, tým je lepší milenec.*“). Ak by sme priamo žiadali posúdenie pravdivosti, väčšina respondentov by to prehliadla a dávala sociálne žiaduce odpovede. Výroky sme sa snažili formulovať tak, aby neboli jednoznačné a sugestívne.

PRÍKLAD ZMENY V ODPOVEDIACH V NEDOKONČENÝCH VETÁCH U TOHO ISTÉHO RESPONDENTA - CHLAPCA PRED A PO PROGRAME

	2004	2005
Chlapec by mal byť....	...silný.	...slušný, umytý, voňavý, ohľaduplný.
Dievča by malo byť...	...pekné.	...slušné, milé, rozumné, nie namyslené a povrchné.

Byť chlapcom znamená...	...byť vysoký, silný.	...mať zodpovednosť.
Byť dievčaťom znamená...	...byť pekná, štíhla.	...byť „krehké stvorenie“
Chodenie s dievčaťom...	...znamená chodiť spolu von, do kina.	...znamená: mať dobrú kamarátku, obmedziť čas strávený s kamarátmi a tráviť ho s dievčaťom, zákaz baliť iné dievčatá.
Myslím si, že láska...	...je utrpenie.	...dôležitá pre život, a kto ju nemá, tak ani nežije.
Chcel by som chodiť s dievčaťom, ktoré...	...je pekné, milé, vysoké, štíhle, múdre.	...sa mi bude páčiť, ktoré ma bude niečím priťahovať, ktoré bude mojou najlepšou kamarátkou.
V dobrom vzťahu je dôležité...	...milovanie.	...aby sa partneri medzi sebou o všetkom rozprávali, aby robili kompromisy, aby sa vždy vedeli dohodnúť.
Myslím si, že sex...	...je vzrušujúci.	...je spštenie partnerského života, zblízuje partnerov.
Myslím si, že masturbácia....	... -.	...je úplne normálna a pre chalanov veľmi dôležitá.

ZÁVER

Projektívna metóda a kvalitatívna analýza odpovedí nám umožnili získať presnejší a komplexnejší obraz o predstavách a postojoch dospievajúcich o partnerských vzťahoch a sexualite. Hoci nesmieme zabudnúť na to, že uvedené metódy majú určité nevýhody, považujeme ich za najhodnejšie pre skúmanie efektu preventívnych programov.

QUALITATIVE APPROACH TO MEASURING THE CHANGES OF VALUES, ATTITUDES, OPINIONS AND KNOWLEDGE OF TEENAGERS ABOUT PARTNERSHIP AND SEXUALITY

***Abstract:** Values, opinions and attitudes of teenagers about partnerships and sexuality are difficult to search because of tenderness of the topic. The acquired answers are often affected by social conformity, whereupon they are unreliable. We tried to create a questionnaire, which consisted of the three sections – unfinished sentences, valuation of*

statements and open questions. We used projective methods and qualitative analysis to acquire actual opinions of teenagers. By this method we tried to notice whether any changes occurred after the preventive program.

Key words: *qualitative analysis, projective method, measuring of attitudes, preventive program*